

MIKOŁAJ Z PSZCZÓŁEK (1350–1420) – SPOWIEDNIK BŁ. DOROTY Z MAŁÓW I GDAŃSKI SZPITALNIK

Słowa kluczowe: Mikołaj z Pszczółek, szpital św. Elżbiety, szpitalnik

Key words: Nicholas of Hohenstein, Elisabeth hospital, hospitaler

Schlüsselwörter: Nikolaus von Hohenstein, Elisabethhospital, Spittler

Mikołaj von Hohenstein w historiografii występuje także jako Mikołaj z Pszczółek¹. Urodził się w 1350 roku i studiował w Wiedniu, skąd około 1370 roku przybył do Gdańska². Był kapłanem diecezjalnym³. Jak zauważa M. Sadowski, „jedynie Hans Westpfahl stawia tezę, jakoby Mikołaj von Hohenstein był dominikaninem, co tłumaczyłoby ogładę scholastyczną, jaką miała od niego odebrać późniejsza rekluza kwidzyńska”⁴

* Marta Kowalczyk – ur. w Elblągu, dr hab. teologii, absolwentka Instytutu Kultury Chrześcijańskiej i UWM w Olsztynie, profesor w Wyższym Seminarium Duchownym w Elblągu. Prowadzi wykłady zlecone na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie. Jest diecezjalnym referentem ds. nauki, członkiem komisji historycznej I synodu diecezji elbląskiej. Autorka książek z dziejów duchowości kobiet m.in.: *Życie i myśl religijna św. Mechtyldy von Hackenborn*, „Matki Kościoła”, Kraków 2011; *Święta Brygida Szwedzka i jej przesłanie religijne w świetle objawień zawartych w „Revelationes”*, Górna Grupa 2015; *Święta Julianna od Bożego Ciała*, Kraków 2017; *Bł. Dorota z Mątów*, „Matki Kościoła”, Kraków 2018.

¹ S. Kwiatkowski, *Klimat religijny w diecezji pomezjańskiej u schyłku XIV w. i w pierwszych dziesięcioleciach XV w.*, Toruń 1990, s. 93; K. Górski, *Studia i szkice z dziejów duchowości*, Warszawa 1980; M. Biskup, *Pod panowaniem krzyżackim*, w: *Historia Gdańska*, E. Cieślak (red.), Gdańsk 1985, s. 480.

² R. Stachnik, *Nicolaus von Hohenstein*, w: *Altpreussische Biographie (APRB)*, Königsberg 1936 – Marburg/L. 1984, s. 470; C. Heß, *Heilige machen im spätmittelalterlichen Ostseeraum. Die Kanonisationsprozesse von Birgitta von Schweden, Nikolaus von Linköping und Dorothea von Montau*, Berlin 2008, s. 260.

³ Jeden ze świadków procesu kanonizacyjnego bł. Doroty z Mątów zeznał, że znał „Mikołaja w miasteczku Gdańsk oraz Radysława, naówczas kapłanów diecezjalnych, lecz teraz zakonnych”. *Akta procesu kanonizacyjnego Doroty z Mątów od 1394 do 1521*, przeł. bp J. Wojtkowski, Olsztyn 2014 (dalej: *Proces*), s. 483.

⁴ M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety w zamierzeniach zakonu krzyżackiego na przełomie XIV i XV wieku*, „Folia Historica Cracoviensia” 6/1999, s. 32. Zob. też: H. Westpfahl, *Beiträge zur Dorotheenforschung*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands” (ZGAE), [Marburg/L.], 27.1993, s. 153.

– Dorota z Mątów⁵. Teza ta jest jednak nie do utrzymania, wobec licznych źródeł, w których brak argumentów na jej potwierdzenie. Mikołaj z Pszczółek mógł bowiem sprawować prebendę zarówno w kościele św. Katarzyny, jak i w kościele NMP na Głównym Mieście, gdzie jak sam zeznał, był świadkiem objawień Doroty⁶, która została jego penitentką. Z czasem Mikołaj został członkiem Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie i jego szpitalnikiem, co zostanie przedstawione w punktach.

SPOWIEDNIK I KIEROWNIK DUCHOWY BŁ. DOROTY Z MĄTÓW

Jak wynika z akt procesu kanonizacyjnego bł. Doroty z Mątów, Mikołaj z Pszczółek pełnił m.in. funkcję kaznodziei w Kościele Mariackim w Gdańsku, gdzie słuchał spowiedzi mistyczki⁷. Ze wspomnianych akt procesowych bł. Doroty z Mątów, gdzie pod datą 27 czerwca 1404 roku znajdują się również zeznania Mikołaja z Pszczółek⁸, wynika że znał on mistyczkę około 24 lata (czyli od roku 1370)⁹ i był jej spowiednikiem około 12 lat¹⁰.

Można przypuszczać, że Mikołaj z Pszczółek często spotykał Dorotę z Mątów w gildii ubogich (Elendengilde) w Gdańsku, która powstała ok. 1380 roku z jego inicjatywy. W jego zeznaniach procesowych zapisano, że „widział ją, [Dorotę] iż

⁵ Bł. Dorota z Mątów urodziła się w 1347 roku w Mątowach Wielkich. W 17 roku życia została wydana za mąż za 20 lat starszego płatnerza z Gdańska, z którym zamieszkali przy ul. Długiej. Oboje małżonków pielgrzymowało do miejsc świętych – Akwizgranu, Einsiedeln, Rzymu. Dorota urodziła dziewięcioro dzieci. Niestety poza córką – Gertrudą, która wstąpiła do klasztoru benedyktynek w Chełmnie, wszystkie dzieci zmarły podczas zarazy panującej w latach 1373–1382. Swój rozwój duchowy Dorota przeżywała pośród licznych wizji, ekstaz, audycji i objawień. W 1392 roku, po śmierci męża (†1390), przeniosła się do Kwidzyna, by tam znaleźć kierownika duchowego w osobie Jana z Kwidzyna (1343–1417). 2 maja 1393 roku, za zgodą kapituły diecezji pomezańskiej, jako rekluza – pustelnica została zamurowana w jednej z cel katedry w Kwidzynie, gdzie zmarła niedługo po otrzymaniu wizji swoich niebieskich zaślubin. Objawienia Doroty oraz historię jej życia przedstawił Jan z Kwidzyna w trylogii składającej się z: *Liber de vita venerabilis* – składającej się z 237 rozdziałów opowiadających o latach młodości, małżeństwie, wychowaniu dzieci, pielgrzymkach i towarzyszących tym latom życia przeżyciach duchowych, *Apparitiones seu liber de festis* – zawierającej wizję błogosławionej otrzymane w dni świąteczne roku kościelnego oraz *Septililium* – zawierającej 7 traktatów o dowodach łask mistycznych otrzymanych przez Dorotę i o jej wyznaniach grzechów oraz w biografiiach – *Vita prima* i tzw. *Życiorysie lidańskim*. Jej wspomnienie liturgiczne przypada 25 czerwca. Zob. M. Kowalczyk, *Bł. Dorota z Mątów*, „Matki Kościoła”, Kraków 2018.

⁶ *Proces*, s. 137.

⁷ Tamże, s. 168. Zeznała to mieszcanka gdańska Metza Hugische.

⁸ Tamże, s. 135–144.

⁹ Tamże, s. 136.

¹⁰ Według jego wypowiedzi na artykuł 5/I Mikołaj znał Dorotę od 1370 roku i był jej spowiednikiem 12 lat. Natomiast według artykułu 11/III został on jej spowiednikiem mniej więcej jesienią 1376 roku. *Proces*, s. 139, *Żywot*, III, 26, c. Przy czym *Kalendarium* zawarte w *Żywocie* podaje, że Mikołaj z Pszczółek był spowiednikiem Doroty w latach 1379–1391. *Żywot*, *Kalendarium*. Wcześniej spowiednikami Doroty byli: Jan, Rodysław i Ludike. J. Hochleitner, *Głębia zaufania*. Dzieje

dawała jałmużnę ubogim, podobnie, że odwiedzała chorych i ułomnych, pocieszając ich”¹¹. Podobnie powiedział brat Zakonu Niemieckiego, Mikołaj z Dzierzgonia, który zeznał podczas procesu, że „Dorota była bardzo życzliwa dla biednych i chorych, odwiedzając ich i dając jałmużny”¹².

Wiadomo, że w 1380 roku to Mikołaj z Pszczółek był tym kapłanem, który pozwolił Dorocie z Mątów na cotygodniowe przyjmowanie komunii św.¹³, mimo, że w tym czasie regułą w państwie krzyżackim było przyjmowanie eucharystii tylko siedem razy w roku, czyli w Wielki Czwartek, na Wielkanoc, Zielone Świątki, Wniebowzięcie NMP, Wszystkich Świętych, Boże Narodzenie oraz w święto Matki Boskiej Gromnicznej, co koresponduje z zapisami zawartymi w *Księdze o świętach i Żywocie bł. Doroty z Mątów*¹⁴.

W maju 1389 roku, jeszcze przed pielgrzymką do Rzymu – jak zapisano w *Żywocie bł. Doroty z Mątów* – „ówczesny jej spowiednik, ksiądz Mikołaj, którego długi czas była córą spowiedzi, poradził jej, by udała się do kościoła Pomezkańskiego, bo tam znajduje pewnego kanonika, człowieka uduchowionego, profesora świętej teologii, który, uważa, że dobrze umiałby rozwiązywać jej trudności oraz gdyby miała jakieś wątpliwe pytania. Gdy Spowiednik to poradził, natychmiast wskazówkę z radością przyjęła. I zaraz ukazał się w wyobraźniowym widzeniu ów mąż, o którym był powiedział, w tym wyglądzie i zewnętrznym stanie, w których po upływie dwu lat zobaczyła go po raz pierwszy”¹⁵.

życia i kultura błogosławionej Doroty z Mątów Wielkich, Elbląg 1997, s. 23. Jan Reyman, doktor praw, kanonik katedry zeznał, że „znał niektórych spowiedników matki Doroty, mianowicie brata Mikołaja z Pszczółek, obecnie profesa Zakonu Świętej Marii, przez dwanaście lat i księdza Jana, ongiś plebana w miasteczku Gdańsk, w kościele parafialnym Błogosławionej Katarzyny, oraz księdza Ludka, prezbitera, jak słyszał, również z rzeczonego miasteczka”. *Proces*, s. 280.

¹¹ Tamże, s. 137.

¹² Tamże, s. 309.

¹³ O wstrzymaniu tego przywileju wspomina Jan z Kwidzyna w *Żywocie*, kiedy opisuje kontrowersje w wyniku których na jakiś czas wstrzymano bł. Dorocie możliwość częstszego przyjmowania eucharystii. Stało się tak ponieważ, oficjał Henryk vom Stein w 1391 roku zarzucił Dorocie, że błądzi w wierze, śmieje się i płacze w kościele i w związku z tym zapewne jest winna odstępstwa, za co groziła wówczas śmierć na stosie. W konsekwencji proboszcz Rose, który był doktorem prawa kanonicznego, od dnia 23 lipca 1391 roku, zakazał Mikołajowi z Pszczółek udzielać jej co niedzielę Komunii Świętej. Jednak jak wspominał Jan z Kwidzyna już 14 września 1391 roku, w święto Podwyższenia Krzyża Świętego, Dorota została do Komunii św. dopuszczona. Dlatego można wnioskować, że oskarżenia już dłużej nie były przeciw niej podtrzymywane. Wstawił się za nią Mikołaj z Pszczółek, który przedłożył opinię o jej doświadczeniach wydaną właśnie przez Jana z Kwidzyna. Zob. Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, przeł. J. Wojtkowski, Lublin 2012, (dalej: *Żywot*), III, 26. Zob. też: *Żywot*, II, 26, c; *Żywot, Kalendarium; Proces*, s. 139, 398.

¹⁴ M.R. Górniak, *Krzyżacy. Formacja zakonna*, w: *EK*, t. 10, kol. 66; *Żywot*, III, 14, d, f; III, 15, a; III, 16, a; Jan z Kwidzyna, *Księga o świętach*, przeł. bp Julian Wojtkowski, Olsztyn 2013, s. 46–47; 12, 15, s. 51. Zob. też: *Żywot*, II, 26, c.

¹⁵ *Żywot*, III, 26, c; *Proces*, s. 70. Spotkanie Doroty z Janem z Kwidzyna nastąpiło „w przeddzień święta Bożego Ciała (24 V 1391) podeszła do upragnionego Męża zapalona pragnieniem sakramentalnego przyjęcia Pana, aby mu się wyśpowiadać i zaopatrzyć Sakramentem Eucharystii. Gdy to się stało, zaraz przyłgnęła dusza jej do swego najnowszego Spowiednika tak niezmierną przyjaźnią, jakiej nigdy tak szybko nie doznała do żadnego człowieka, tak serdecznie go miłując

W sierpniu 1389 roku bł. Dorota wraz z innymi pątnikami i księdzem Mikołajem z Pszczółek, który był jej spowiednikiem wyruszyła do Rzymu¹⁶. Na miejsce dotarli w dniu świętego Łukasza Ewangelisty, czyli 18 października 1389 roku¹⁷. W grudniu, po kilku tygodniach intensywnego nawiedzania kolejnych kościołów, Dorota zaczęła „upadać na ciele, tracić siły i cieleśnie słabować. (...) Niemoc jej trwała ponad siedem tygodni (2.02.1390 r.), przez które leżąc nie mogła chodzić, ani stać, co więcej rzadko z boku na bok mogła się przewrócić”¹⁸. Jak opisał to Jan z Kwidzyna przez te tygodnie Dorota „leżała prawie nieruchoma i jak martwa, porzucona przez bliskich i znajomych, zanesiona do jakiegoś szpitala chorych”¹⁹. Jej stan zdrowotny poprawił się dopiero pod koniec lutego²⁰. Wiadomo, że mistyczka wraz z towarzyszącymi jej osobami, przebywała w Rzymie jeszcze do Wielkanocy 3 kwietnia 1390 roku²¹. Do Gdańska, gdzie podczas jej nieobecności zmarł mąż Wojciech, Dorota dotarła 15 maja 1390 roku²².

Już 22 maja 1391 roku, zgodnie z zaleceniem swojego duchowego przewodnika, Mikołaja z Pszczółek²³, Dorota po raz pierwszy wkroczyła do Kościoła Pomezjańskiego w Kwidzynie²⁴, gdzie w przeddzień święta Bożego Ciała (24.05.1391 r.) przystąpiła do sakramentów pokuty i Eucharystii²⁵. Udzielił jej ich Mistrz Jan z Kwidzyna²⁶. A „gdy to się stało, zaraz przyłgnęła dusza jej do swego najnowszego Spowiednika tak niezmierną przyjaźnią, jakiej nigdy tak szybko nie doznała do żadnego człowieka, tak serdecznie go miłując i tak bardzo jemu ufając, że ta-

i tak bardzo jemu ufając, że tajemnice serca swego tym razem, na ile mogła, jemu odkryła, pozostając w miasteczku przez tydzień, przyjaźnie obcując, i bardziej ufnie otwierając mu serce, na ile Pan dał”. *Żywot*, III, 27, e.

¹⁶ *Proces*, s. 235, 282, 579; *Żywot*, III, 23, d. Przybycie do Rzymu *Żywot*, III, 24, a; III, 26, e.

¹⁷ *Żywot*, III, 26, e.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, III, 24, b.

²⁰ Tamże, III, 24, g, i.

²¹ Tamże, III, 26, e.

²² Tamże, III, 27, b; *Proces*, s. 133.

²³ *Żywot*, III, 26, c; *Proces*, s. 67, 543.

²⁴ *Żywot*, III, 27, b.

²⁵ Tamże, III, 27, e.

²⁶ Jan z Kwidzyna (Joannes Marienwerder) urodził się w Kwidzynie w 1343 roku. Od 1365 r. studiował na uniwersytecie w Pradze. W 1374 r. przyjął święcenia kapłańskie, po czym został dziekanem wydziału artium, a od 1384 r. profesorem teologii. Na skutek sporów na tle narodowościowym opuścił Pragę i przybył do Kwidzyna, gdzie złożył profesję w Zakonie Krzyżackim. Pełnił funkcję dziekana Kapituły Pomezjańskiej oraz w latach 1392–1394 kierownika duchowego rekluzy, Doroty z Mątów. Pozostawione pisma stanowią żywy przykład twórczości opierającej się na nurcie *devotio moderna*, gdzie ubóstwo, czystość, miłosierdzie i praca prowadzić miały człowieka ku moralnej doskonałości na ziemi, aby w konsekwencji dostąpić spotkania z Bogiem. Spośród pism teologicznych warto wymienić autorstwo: Parafrazy *Pater noster*, Kazanie synodalne *Expergiscimini hodie, anime devote*, Traktat *Expositio symboli apostolorum*, Traktat *Beatitudines* i *Mowy kaznodziejskie* o zmarłych. Jan z Kwidzyna jest też autorem pism biograficzno-ascetycznych poświęconych Dorocie z Mątów: *Vita Prima, Vita Lindana, Liber de festis, Vita Latina, Vita Germanica, Septilium venerabilis Dominae Dorotheae, Libellus de vita, virtutibus et miraculis Dorotheae* oraz *Annales Capituli Pomesaniensis*. Zmarł 19 września 1417 roku. Zob. M. Borzyszkowski, *Jan z Kwidzyna*, w: *EK*, t. 7, Lublin 1997, kol. 913–914; Tenże, *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417)*, *SW*, t. V (1968), s. 122–141.

jemnice serca swego tym razem, na ile mogła, jemu odkryła, pozostając w miasteczku przez tydzień, przyjaźnie obcując, i bardziej ufnie otwierając mu serce, na ile Pan dał”²⁷. Można stwierdzić, że od tej chwili zakończyło się kierownictwo duchowe Mikołaja z Pszczółek, a nowym spowiednikiem bł. Doroty z Małtów został Jan z Kwidzyna.

OPIEKUN PRZYTUŁKU I SZPITALA PRZY KOŚCIELE ŚW. ELŻBIETY

Około roku 1380 powstała w Gdańsku gildia ubogich (Elendengilde), z tzw. Dworem Ubogich (Elendenhof, przekształcony później w szpital św. Elżbiety)²⁸, która według Richarda Stachnika była prywatną inicjatywą Mikołaja z Pszczółek, co znajduje potwierdzenie w źródłach²⁹. – Także biskup pomezański Jan Mnich przy okazji procesu kanonizacyjnego bł. Doroty z Małtów zeznał, że „znał [jej spowiednika] księdza Mikołaja w Dworze wygnańców w miasteczku Gdańsk”³⁰.

Potrzeba powstania takiego miejsca jak Elendengilde wypływała według Macieja Sadowskiego z konieczności zapewnienia opieki duchowej, materialnej i medycznej osobom obcym (*Elenden*) przybywającym do miasta oraz biednym, starcom i chorym, którzy zamieszkiwali okolice³¹. Przedsięwzięcie to było zgodne z rozpowszechnionym wówczas przez Kościół, a zwłaszcza zakony żebrzące, obrazem ubóstwa jako ucieleśnienia Chrystusa. Według obowiązujących norm osoba uboga otrzymywała od darczyńcy w ramach uczynku miłosierdzia niezbędne do życia środki materialne, w zamian za co, zobowiązana była do modlitwy za darczyńcę. W ten sposób obie strony – darczyńca i obdarowany mogli „zapracować” na życie wieczne. W efekcie powstał w Gdańsku system opieki społecznej, który dobroczynność indywidualną oparł się na jałmużnach osób prywatnych, a zorganizowaną na działalności Kościoła i szpitali.

Wiadomo, że w 1389 roku Mikołaj z Pszczółek wraz z pątnikami z Gdańska wyruszył do Rzymu³². Jedną ze współtowarzyszek pielgrzymki na ten rok jubileuszowy

²⁷ Tamże, III, 27, e.

²⁸ Według M. Sadowskiego o ile od przeniesienia przytułku „na dziedziniec w pobliżu szpitala św. Jerzego” można mówić o istnieniu Elendenhof, która to nazwa funkcjonowała także po przekształceniu przytułku w szpital, o tyle nie można stawiać na równi przytułku (nawet w zinstytucjonalizowanej formie, zaakceptowanej w 1391 r. przez władze zakonne i kościelne) ze szpitalem św. Elżbiety, który pod względem formalnoprawnym został powołany jako nowa instytucja w latach 1393–1394. M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 31.

²⁹ R. Stachnik, *Nicolaus von Hohenstein*, w: *Altpreussische Biographie (APRB)*, Königsberg 1936 – Marburg/L. 1984, s. 470. Jak zauważa M. Sadowski „Theodor Hirsch, a za nim Paul Simson i historiografia współczesna, skłaniają się do twierdzenia, iż powstanie przytułku należy datować na ok. 1390 r. Owa przypuszczalna cezura wiąże się jednak jedynie z przeniesieniem przytułku na plac „w pobliżu [szpitala] św. Jerzego”. M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 30.

³⁰ *Proces*, s. 513.

³¹ *Proces*.

³² Tamże, s. 235, 282, 579; *Żywot*, III, 23, d; III, 24, a; III, 26, e.

była Margaretha Creuzeburgische korzystająca z dworu wygnańców³³, co potwierdza niewątpliwie związek Mikołaja z przytułkiem staromiejskim i jego mieszkańcami. Niestety jak zauważa M. Sadowski obecnie brak niepodważalnych dowodów źródłowych dla tezy, którą w związku z pobylem Mikołaja z Pszczółek w Rzymie wysunął Theodor Hirsch – „Według niego to Mikołaj von Hohenstein uzyskał podczas wspomnianej pielgrzymki do grobów apostołskich od papieża Bonifacego IX odpust na dziesięć lat i trzy kwadrageny dla przytułku, którym kierował”³⁴. Dokument odpustowy opatrzony datą 7 października 1390 roku nie zachował się, choć jego treść można przypuszczalnie ustalić na podstawie bulli tego samego papieża z 18 czerwca 1395 roku, która rozszerza odpust udzielony w 1390 roku³⁵. Jak wynika z dokumentu łaski odpustowej mieli dostępować wszyscy dobroczyńcy przytułku, co znajduje swoje odzwierciedlenie w księgach rejestrujących donacje w kolejnych latach³⁶. I tak, jak podaje Marek Radoch: „W piątek przed św. Mateuszem (19 września) 1399 r., będąc już w Gdańsku, zwierzchnik Zakonu wrzucił 2 skojce do skarbonki w tamtejszym azylu dla nędzników (Elendenhof), który mieścił się przy kościele św. Elżbiety na Starym Mieście (zu St. Elizabeth in der Altstadt)”³⁷; „Zaraz potem wielki mistrz, będąc w Gdańsku, ofiarował za pośrednictwem swego kompana Eberharda von Kesselsdorff 4 skojce dla tamtejszego azylu dla nędzników (Elendenhof)”³⁸; „W końcu marca 1407 r. z woli wielkiego mistrza aż 10 grzywien dano na azyl dla nędzników (Elendenhof) w Gdańsku”³⁹; „Zaraz potem (także po 19 lutego 1409 r.) 2 grzywny otrzymali pewni ludzie w azylu dla nędzników (Elendenhof) w Gdańsku”⁴⁰, jak również „Tuż przed dniem św. Jerzego (przed 23 kwietnia) 1409 r. pan Brendel polecił dać 4 grzywny panu Mikołajowi z azylu dla nędzników (Elendenhof) w Gdańsku”⁴¹.

Około 1390 roku, za sprawą kanonika Marcina z Chełmna nastąpiła zmiana lokalizacji Elendenhof w pobliże szpitala dla trędowatych pw. św. Jerzego, co zyskało aprobatę komtura gdańskiego Walrabe von Scharfenberga (1389–1391)⁴². Nowa

³³ Wzywający na przesłuchania procesowe „Jan przyszedł do domów zamieszkania Margarethy Creuzeburgische (pl. Małgorzaty Krzyżborskiej), położonych we dworze wygnańców poza miasteczkiem Gdańsk”. *Proces*, s. 525. Zob. też: Tamże, s. 154, 158.

³⁴ M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 33; N. Paulus, *Geschichte des Ablassens im Mittelalter*, t. 3, Paderborn 1922–1923, s. 152.

³⁵ Warta zauważenia jest tu zbieżność w czasie pomiędzy wydaniem dokumentu jesienią 1390 roku a bytnością Mikołaja von Hohenstein w Rzymie, co najmniej do wczesnej wiosny tego roku. M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 33. Dokument papieski (z 1395 roku) ze znacznym opóźnieniem dotarł do Gdańska dopiero w 1397 r., o czym wspominał w swojej kronice Jan z Posilge. Jan z Posilge, w: *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft (SRP)*, Hrsg. v. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, t. 3, Leipzig 1861–1874, s. 215.

³⁶ M. Radoch, *Wspieranie ubogich przez wielkich mistrzów krzyżackich w latach 1399–1409 (w świetle księgi podskarbiego malborskiego)*, *KMW* 1/2004, s. 69–86.

³⁷ Tamże, s. 73.

³⁸ Tamże, s. 77.

³⁹ Tamże, s. 78.

⁴⁰ Tamże, s. 84.

⁴¹ Tamże.

⁴² M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 33.

fundacja powstała na Starym Mieście przy obecnej ul. Elżbietańskiej⁴³. Jej statut, opracowany przez Marcina, proboszcza kościoła św. Katarzyny, zatwierdził w 1391 roku biskup wrocławski Henryk⁴⁴.

15 marca 1394 r. wielki mistrz Konrad von Jungingen wydał w Malborku dokument, na mocy którego dotychczasowy przytułek został podniesiony do rangi szpitala i inkorporowany w struktury zakonne, zaś sam Mikołaj z Pszczółek przywdział strój krzyżacki⁴⁵. Opiekę nad szpitalem Konrad von Jungingen powierzył komturowi gdańskiemu Johannowi von Rumpilheim. Otrzymał on władzę sądowniczą nad szpitalem jako całością i nad jego poszczególnymi pensjonariuszami oraz sprawował nadzór nad ogólnym funkcjonowaniem szpitala, w tym doborze księży tam pracujących, którzy mieli sprawować opiekę duszpasterską nad chorymi mieszkańcami domu i pielgrzymami⁴⁶. Aprobaty wobec postanowień wielkiego mistrza udzielił biskup wrocławski Henryk, który uwolnił kaplicę św. Elżbiety od związku z parafią św. Katarzyny oraz przeniósł dotychczasowy odpust dla przytułku na szpital⁴⁷. Co nie może dziwić pierwszym kapłanem – szpitalnikiem, a zarazem przełożonym placówki

⁴³ <https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZPITAL_%C5%9AW._EL%C5%BBBIETY> [dostęp: 20.11.2017].

⁴⁴ Tamże; Henryk z Legnicy (ur. pomiędzy 1350 a 1359 r., zm. 12 grudnia 1398 r.) – formalnie książe legnicki w latach 1373–1398, bp wrocławski w latach 1389–1398. Był czwartym i zarazem najmłodszym synem księcia legnickiego – Wacława I i księżniczki cieszyńskiej Anny. Został przeznaczony przez ojca do kariery duchownej. W 1378 r. otrzymał godność kanonika kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu, a rok później został dziekanem kapituły katedralnej w tym samym mieście. W 1379 r. został wybrany administratorem diecezji wrocławskiej, z której ustąpił na rzecz brata Wacława II 14 stycznia 1381 r. Biskupem wrocławskim został 14 maja 1389 r. Wówczas w skład diecezji wchodziły należące do Polski – Kujawy oraz należące do państwa zakonnego – Pomorze Gdańskie. niewiele interesował się objętą przez siebie diecezją i większość czasu spędzał na Śląsku, gdzie zmarł. Został pochowany w katedrze wrocławskiej, gdzie do dnia dzisiejszego zachował się jego nagrobek w południowej nawie. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, s. 36–38.

⁴⁵ W tytule dokumentu wielki mistrz przywołując jedno z dzieł miłosierdzia odwołał się do genezy Zakonu, „który został założony jako szpital dla biednych, chorych i pielgrzymów”, zgodnie ze swą oficjalną nazwą. Wielki mistrz poświęcił nową fundację ku czci Matki Bożej i patronki zakonu – św. Elżbiety. Szpital został zwolniony zarówno ze świadczeń na rzecz Krzyżaków jak i zobowiązań na rzecz parafialnego kościoła św. Katarzyny. W zamian wielki mistrz zobowiązał szpital do wybudowania nowej kaplicy i zapewnienia chorym możliwości przyjmowania sakramentów. Kaplica została poświęcona św. Elżbiecie oraz patronowi pielgrzymów św. Jakubowi Apostołowi, a święta patronalne wyznaczone zostały w oba wspomnienia liturgiczne św. Elżbiety (19 listopada i 1 maja) oraz św. Jakuba (25 lipca). W kaplicy mogła być sprawowana liturgia mszalna (także w intencji zmarłych pensjonariuszy) i głoszone kazania. Szpital otrzymał też pozwolenie założenia własnego cmentarza. Szpital mógł zatrzymywać wszystkie ofiarowane mu datki i zapisy testamentowe jego mieszkańców, jak również całą spuściznę po nich. Jednocześnie wielki mistrz zastrzegł sobie prawo decyzji, co do jakichkolwiek zakupów dóbr na potrzeby tej fundacji. M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 35.

⁴⁶ Tamże, s. 36.

⁴⁷ Jak zauważa M. Sadowski: „Postanowienia wielkiego mistrza musiały uzyskać potwierdzenie biskupa wrocławskiego, bowiem wkraczały w sferę jurysdykcji biskupiej sprawowanej w archidiakonacie pomorskim przez biskupa wrocławskiego”. M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 36. Por. P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, t. 1, *Danzig 1913–1918*, s. 115, 121.

został Mikołaj z Pszczółek, którego w ten sposób zakon docenił jako inicjatora i donatora dotychczasowej fundacji brackiej⁴⁸. Jednocześnie wraz z objęciem funkcji zarządcy szpitala św. Elżbiety (Elisabethhospital) i wstąpieniu do Zakonu Krzyżackiego, Mikołaj z Pszczółek stał się reprezentantem polityki krzyżackiej w mieście, co nie podobało się wielu gdańszczanom⁴⁹. Sytuacja zaogniła się, ponieważ akt inkorporacyjny, w którym wielki mistrz dokonał potrzebnych zmian (m.in. nadanie gruntu pod kaplicę i cmentarz) został wydany bez porozumienia z radą miejską i proboszczem kościoła św. Katarzyny, spod którego jurysdykcji parafialnej wyjęto nowy szpital⁵⁰. W dodatku 22 grudnia 1402 roku papież Bonifacy IX, pod wpływem krytyki, odwołał wszystkie odpusty zupełne nadane w poprzednich latach, co zmniejszyło liczbę pielgrzymów i donacji także dla szpitala św. Elżbiety. Dlatego swoistej obrony i potwierdzenia tego odpustu podjął się jako urzędujący szpitalnik Mikołaj z Pszczółek. Potwierdzenie bulli udało mu się uzyskać w 1405 roku dzięki wikariuszowi generalnemu biskupa włocławskiego Janowi z Treviso. Według M. Sadowskiego „Samotna walka Mikołaja o zachowanie dotychczasowego statusu szpitala świadczy również o tym, iż władze zakonne traktowały fundację instrumentalnie, bowiem w obliczu dezaktualizacji konfliktu z papieżem i upływu kilku lat Zakon starał się wyciszyć niewygodną i drażliwą sprawę swej nielojalności, a szpital przestał być postrzegany jako jeden z ważnych instrumentów doraźnej polityki Krzyżaków w Prusach”⁵¹.

Dalszemu pogorszeniu stosunków pomiędzy Krzyżakami i mieszkańcami Gdańska sprzyjały wydarzenia związane z klęską wojsk zakonnych pod Grunwaldem, co rzutowało na relacje z zarządcą szpitala – Mikołajem z Pszczółek, który na przełomie lipca i sierpnia 1410 roku zapobiegliwie próbował wywieźć z miasta dobra szpitalne, kosztowności i cenne sprzęty liturgiczne. Kiedy załadował wszystko na statek, by drogą morską wywieźć dobra w bezpieczne miejsce, gdańszczanie z burmistrzami Konradem Letzkauem i Arnoldem Hechtem na czele, sprzeciwili się działaniom Mikołaja rozkazując zablokować port i wyładować majątek szpitalny ze statku. Sam szpitalnik został publicznie oskarżony o złodziejstwo i zdradę, próbowano też dokonać na nim linczu⁵². Całkowicie się pogrążył, zwłaszcza, że wcześniej podjął się negocjacji dotyczących wspólnej obrony Gdańska przez mieszczan

⁴⁸ C. Heß, *Heilige machen im spätmittelalterlichen Ostseeraum. Die Kanonisationsprozesse von Brigitta von Schweden, Nikolaus von Linköping und Dorothea von Montau*, Berlin 2008, s. 260. Mikołaj von Hohenstein poświadczony źródłowo jako zarządca (szpitalnik) szpitala św. Elżbiety w 1410 i 1416 r. – T. Hirsch, *Der Danziger Bericht über Conrad Leczkau und sein historischer Gehalt*, SRP, t. 4, s. 391; P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, t. 1, s. 114; APRB, t. 2, s. 114; C. Probst, *Der Deutsche Orden und sein Medizinwesen in Preußen. Hospital, Firmarie und Arzt bis 1525*, Bad Godesberg 1969, s. 56.

⁴⁹ M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 29–48.

⁵⁰ Tamże, s. 35.

⁵¹ Tamże, s. 43. Chodzi tu o nielojalność Krzyżaków za panowania wielkiego mistrza Konrada Wallenroda, który chcąc w 1392 roku usunąć arcybiskupa ryskiego z jego stolicy wbrew Bonifacemu IX, sprzymierzał się z papieżem awiniońskim Klemensem VII, który mógł mianować na arcybiskupa w Rydze osobę popieraną przez zakon. Oznaczało to jednak zmianę obediencji i spowodowało postrzeżenie Wallenroda jako odstępcy widzianego przez bł. Dorotę z Mątów w piekle. *Księga o świętach*, 125–126; *Żywot*, VII, 9 c.

⁵² M. Sadowski, *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety*, s. 45–46.

i konwent krzyżacki przed wojskami polskimi, co nie podobało się mieszczanom⁵³. Po tych wydarzeniach Mikołaj z Pszczółek został usunięty z funkcji pierwszego zarządcy szpitala św. Elżbiety. Ponownie pojawił się dopiero w 1416 roku przy okazji inwentaryzacji szpitala, w którym znajdowało się wówczas 95 łóżek⁵⁴. Mikołaj von Hohenstein zmarł ok. roku 1420⁵⁵. Jego następcą na urzędzie szpitalnika został Krzyżak Mikołaj z Tucholi, który dbał o dalsze funkcjonowanie placówki⁵⁶.

MIKOŁAJ Z PSZCZÓLEK (1350–1420) – SPOWIEDNIK BŁ. DOROTY Z MAŁÓW I GDAŃSKI SZPITALNIK

STRESZCZENIE

Mikołaj z Pszczółek (1350–1420) – studiował w Wiedniu, a od około 1370 roku przebywał w Gdańsku, gdzie jako pierwszy kapelan, założył i nadzorował Elendenhof (Dwór Ubogich). W 1390 r. odbył wraz z Dorotą z Małów pielgrzymkę do Rzymu. Po przekształceniu Elendenhof w Elisabethhospital (szpital św. Elżbiety) i wstąpieniu Mikołaja do Zakonu Krzyżackiego został pierwszym szpitalnikiem, co potwierdzają źródła z 1416 roku.

⁵³ Burmistrz Letzkau powołując się na Boga i Jego męczenników przyrzekł bronić miasta przed królem Jagiełłą przez rok i jeden dzień, za co Mikołaj z Pszczółek oskarżył radę o wiarołomstwo. Wystąpienie gdańszczan przeciw Mikołajowi stało się później jednym z argumentów krzyżackich w skardze wielkiego mistrza Henryka von Plauen na miasto Gdańsk sporządzonej po 6 kwietnia 1411 roku. Tamże, s. 47.

⁵⁴ *Szpital św. Elżbiety*, w: *Gedanopedia*.

⁵⁵ C. Heß, *Heilige machen im spätmittelalterlichen Ostseeraum. Die Kanonisationsprozesse von Birgitta von Schweden, Nikolaus von Linköping und Dorothea von Montau*, Berlin 2008, s. 260.

⁵⁶ Po 1454 roku szpital przeszedł pod zarząd rady miejskiej, po czym wyodrębniono z niego domy dla chorych, dzieci, prebendaruszy i pielgrzymów. Należały do niego wsie: Łapino, Zakonieczyn, Mąkocin, Widlino i Piecki. W 1554 roku, z racji rozbudowy obwałowań, część parceli szpitala od strony obecnej ul. Podwale Grodzkie przejęło miasto, burząc niektóre najdalej na zachód wysunięte zabudowania szpitalne. Pozostałe zabudowania w roku 1618 rozebrano, po czym wzniesiono trzy nowe skrzydła: wzdłuż obecnej ul. Elżbietańskiej i dwa prostopadłe do niego, a równoległe do osi kościoła św. Elżbiety. Powstały w ten sposób dwa dziedzińce, zamknięte z trzech stron budynkami kościoła i szpitala, a od zachodu – wałem fortyfikacji. W 1752 roku szpital spłonął, po czym został odbudowany w latach 1753–1754. Znajdowała się w nim sala przyjęć, izba ogólna oraz 26 izb dla pensjonariuszy. W 1844 roku budynki szpitalne i kościelne wykupiła od fundacji administracja wojskowa, która urządziła w tym miejscu biuro garnizonowego sądu wojskowego i areszt. W 1945 roku spaliły się dawne budynki szpitalne. 21 grudnia 1946 roku budynki te wraz z kościołem św. Elżbiety przekazano Stowarzyszeniu Apostolstwa Katolickiego. Zezwolenie na odbudowę zespołu palatyni otrzymali w roku 1956. Dzięki temu dawny szpital odbudowano w latach 1956–1958 jako dom zakonny. *Szpital św. Elżbiety*, w: *Gedanopedia*.

**NICHOLAS OF HOHENSTEIN (1350–1420) –
CONFESSOR TO BL. DOROTHEA OF MONTAU
AND HOSPITALER IN GDAŃSK**

SUMMARY

Nicholas of Hohenstein (1350–1420) – he studied in Vienna. From around 1370, he was in Gdańsk. Here, as the first chaplain, he founded Elendenhof (refuge for the poor). In 1390 he made a pilgrimage with Dorothea of Montau to Rome. After the transformation of Elendenhof in Elisabethhospital (St. Elizabeth's Hospital), Nicholas joined the Teutonic Order and became the first hospitalist. This is confirmed by the sources from 1416.

**NIKOLAUS VON HOHENSTEIN (1350–1420) –
BEICHTVATER ST. DOROTHEA VON MONTAU
UND SPITTLER IN DANZIG**

ZUSAMMENFASSUNG

Nikolaus von Hohenstein (1350–1420), studierte in Wien, seit etwa 1370 in Danzig. Hier, als erster Seelsorger, gründete er und betreute den Elendenhof. Im Jahr 1390 pilgerte er zusammen mit Dorothea von Montau nach Rom. Nach der Umwandlung des Elendenhofs in das Elisabethhospital und Nikolaus Eintritt in den Deutschen Orden wurde Nikolaus dessen erster Spittler, als der er noch 1416 nachweisbar ist.

BIBLIOGRAFIA

- Akta procesu kanonizacyjnego Doroty z Mątów od 1394 do 1521*, przeł. bp J. Wojtkowski, Olsztyn 2014.
- Biskup M., *Pod panowaniem krzyżackim*, w: *Historia Gdańska*, E. Cieślak (red.), Gdańsk 1985.
- Borzyszkowski M., *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417)*, *SW*, t. V (1968), s. 122–141.
- Heß C., *Heilige machen im spätmittelalterlichen Ostseeraum. Die Kanonisationsprozesse von Brigitta von Schweden, Nikolaus von Linköping und Dorothea von Montau*, Berlin 2008.
- Górski K., *Studia i szkice z dziejów duchowości*, Warszawa 1980.
- Jan z Kwidzyna, *Księga o świętach*, przeł. bp Julian Wojtkowski, Olsztyn 2013.
- Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, przeł. J. Wojtkowski, Lublin 2012.
- Jan z Posilge*, w: *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft (SRP)*, Hrsg. v. T. Hirsch, M. Toepen, E. Strehlke, t. 3, Leipzig 1861–1874.
- Kowalczyk M., *Bl. Dorota z Mątów*, „Matki Kościoła”, Kraków 2018.

- Kwiatkowski S., *Klimat religijny w diecezji pomezjańskiej u schyłku XIV w. i w pierwszych dziesięcioleciach XV w.*, Toruń 1990.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000.
- Paulus N., *Geschichte des Ablassess im Mittelalter*, t. 3, Paderborn 1922–1923.
- Probst C., *Der Deutsche Orden und sein Medizinalwesen in Preußen. Hospital, Firmarie und Arzt bis 1525*, Bad Godesberg 1969.
- Radoch M., *Wspieranie ubogich przez wielkich mistrzów krzyżackich w latach 1399–1409 (w świetle księgi podskarbiego malborskiego)*, *KMW* 1/2004, s. 69–86.
- Sadowski M., *Powstanie i rozwój szpitala św. Elżbiety w zamierzeniach zakonu krzyżackiego na przełomie XIV i XV wieku*, „*Folia Historica Cracoviensia*” 6/1999, s. 29–48.
- Simson P., *Geschichte der Stadt Danzig*, t. 1, *Danzig 1913–1918*.
- Stachnik R., *Nicolaus von Hohenstein*, w: *Altpreussische Biographie (APRB)*, Königsberg 1936 – Marburg/L. 1984.
- Westpfahl H., *Beitrage zur Dorotheenforschung*, „*Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands*” (*ZGAE*), [Marburg/L.], 27. 1993.